

ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ВИКОНАННЯ ПОКАРАННЯ У ВИГЛЯДІ ШТРАФУ ТА РЕЦИДИВ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Телефанко Б. М.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права*

*Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій
імені С. З. Гжицького*

ORCID ID:0000-0002-4682-3622

У статті аналізуються кримінально-правові проблеми виконання покарання у вигляді штрафу, причини ухилення засуджених від сплати штрафу, роль у цьому уповноваженого органу служби пробації. Автор розглядає співвідношення між несплатою штрафу та рецидивом кримінальних правопорушень, а також пропонує зміни й доповнення в кримінально-виконавчому законодавстві. Однією з особливостей покарання у вигляді штрафу порівняно з деякими іншими видами покарання є те, що він може виступати як покарання, яке може бути замінене іншим, так і як покарання, яким може бути замінене інше покарання. Штраф є досить ефективним засобом впливу на осіб, які вчинили певні кримінальні правопорушення, насамперед корупційні та проти власності. Також штраф зарахований до найбільш м'якого виду покарання щодо інших видів у системі покарань. У зарубіжних державах штраф належить до найбільш розповсюджених видів покарання. Поширеність штрафу в законодавстві й судовій практиці, способи обчислення, розміри, підстави й умови застосування не були незмінними та визначалися в кінцевому підсумку соціально-економічними, політичними, кримінологічними й правовими чинниками конкретних історичних періодів. Для України це особливо значимо як напрям державної кримінальної політики.

У зв'язку з несплатою засудженими штрафу й заміною судами штрафу іншими покараннями, як це передбачено Кримінальним кодексом України, попри задекларовану мету гуманізації покарань, збільшилась кількість рецидивістів, і ще це може спровокувати збільшення кількості випадків направлення засуджених в установи виконання покарань. Для застосування тільки добровільної сплати штрафу, як це передбачено законодавством України, у держави та суспільства має бути високий рівень довіри до законів та органів державної влади й упевненість у тому, що жодне протиправне діяння не залишиться безкарним. Тому в статті пропонуються зміни до чинного законодавства з виконання покарання у вигляді штрафу. Але штраф не можна розглядати як засіб відкupu від покарання або засіб розорення винного. Оскільки політичний напрям нашої держави спрямований на євроінтеграцію, відповідно, під це має підлаштовуватися й наше законодавство. Зараз іде тенденція гуманнішого ставлення в усіх сферах діяльності, зокрема й виконання кримінальних покарань.

Ключові слова: засуджений, штраф, виконання покарання, рецидив, служба пробації, ухилення від сплати штрафу, вирок суду.

Постановка проблеми. Важливу роль на етапі сучасної боротьби з правопорушеннями в Україні відіграє штраф як один із видів відповідальності за кримінальне правопорушення. Питання, пов'язані з правильним призначенням і виконанням покарання у вигляді штрафу, є актуальним, і світова спільнота його широко пропагує. Створення й удосконалення системи кримінальних покарань адекватно відображає потреби в протидії кримінальній протиправності в умовах демократичної держави, важливе завдання сучасних розвинених держав, відображене в низці авторитетних міжнародних документів. У контексті її вирішення досягається мета гуманізації кримінального законодавства, зменшення рецидиву кримінальних правопорушень, диференціації відповідальності залежно від тяжкості вчинених злочинів та особистості злочинця, розширення ефективних альтернатив позбавлення волі.

Існують проблеми з виконанням штрафу як виду покарання. Багато штрафів є неоплачені, через те що засуджені уникають сплати, з часом вони стають недійсними, бо збігає їх строк давності. Але те, що правопорушники уникають виконання покарання, ще потрібно довести при належній наявно-

сті вагомих доказів у суді. Тому покарання у вигляді штрафу в юридичній науці потребує додаткових досліджень. Науковий аналіз проблем призначення й виконання покарання здійснюється багатьма вітчизняними вченими. Серед них варто назвати таких учених: О.В. Євдокімової, М.І. Мельника, В.О. Попраса, Ю.А. Пономаренка, В.І. Тютюгіна, М.І. Хавронюка й інших. Проте, незважаючи на численні наукові дослідження, окремі аспекти впливу штрафу на рецидив кримінальних правопорушень, проблеми виконання покарання у вигляді штрафу ще не достатньо досліджені.

Метою статті є дослідження стану виконання покарання у вигляді штрафу, його впливу на рецидив кримінальних правопорушень, причин несплати штрафу та шляхів їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Штраф є найм'якшим і найгуманнішим видом покарання в кримінальному праві. Його сутність полягає в стягненні певної суми грошей із засудженого на користь держави. Це, у свою чергу, на відміну від позбавлення волі, не має на меті посягання на свободу чи її обмеження, що може створити передумови втрати засудженого як особистості. На жаль, практика застосування покарань в Україні свідчить про неготовність суспільства до розуміння ефективності застосування штрафів. Основними причинами неможливості широкого застосування цього виду покарання називаються такі: складна економічна ситуація в державі, безробіття, безперспективність стягнення штрафу з більшості засуджених, попередня судимість особи, яка притягується до кримінальної відповідальності [1, с. 489]. Тепер необхідно додати до всього цього ще й світову пандемію COVID-19 і ще збільшення безробіття не тільки в Україні, але загалом у світі.

Варто погодитися з професоркою Т.А. Денисовою, яка вважає обнадійливим шлях до ширшого застосування штрафу, коли частина стягнутих коштів буде відраховуватися на користь потерпілого. Пересічні громадяни вважають, що штрафні санкції мають застосовуватися за всі корисливі господарські, екологічні та інші подібні злочини. Характерно, що із 42%, віддали перевагу застосуванню штрафу, молоді становить 37%. На доповнення до штрафу 89,7% серед опитаних підтримують позицію щодо закріплення в кримінальному законодавстві примусового відшкодування шкоди, завданої потерпілому [2, с. 176].

Кримінальне покарання у вигляді штрафу найчастіше згадується в статтях Особливої частини Кримінального кодексу (далі – КК) України, що зумовлює його часте застосування, крім цього, переважання його пояснюється й ухваленням Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за порушення у сфері господарської діяльності» від 15.11.2011 № 4025-VI й у зв'язку із Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» від 22.11.2018 № 2617-VIII, який набрав чинності 01.07.2020. Саме тому істотно посилюється покарання за більше ніж 100 статтями, що не можна, на думку автора, уважати зовсім негативною зміною. Це дало змогу вивести низку правопорушень із категорії проступків, максимальне покарання за які не більше ніж 3000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або 51000 грн, у розряд злочинів. Але шляхом впливу лише на майнові інтереси злочинця неможливо гідно протистояти крайнім формам прояву кримінальної протиправності та ще й за тяжкі кримінальні правопорушення. Це призведе до безкарності й збільшення рецидиву кримінальних правопорушень.

Покарання у вигляді штрафу розглядається законодавцем як один із головних засобів протидії злочинності та її ядру, рецидивній злочинності. На думку автора, необхідно посилювати покарання рецидивістам. Щодо аргументів на користь цього висновку приєднуємося до висловленої в спеціальній літературі позиції: «Особа, яка вчиняє рецидивний злочин, порушує подвійну заборону закону: і як звичайний, несудимий громадянин, і як уже засуджений, який проігнорував минуле засудження, не встав на шлях виправлення. Учиняти злочини незаконно й неморально, учиняти ж їх двічі, тричі тощо – незаконно й неморально вдвічі, втричі тощо. Тому відповідальність при рецидиві призначається не за те, що особа вчинила злочин раніше, а за те, що вона порушила подвійний, потрійний тощо спеціально встановлений у суспільстві обов'язок дотримуватися кримінального закону та норм моралі» [3, с. 113].

Актуальність дослідження проблем, пов'язаних із застосуванням штрафу, зумовлена й тим, що сьогодні відбувається гуманізація кримінального законодавства. Чимало санкцій передбачає можливість застосування штрафу як основного покарання. Гуманізація кримінально-правового регулювання потребує диференційованого підходу. Гуманізація не може розглядатися як огульне зниження санкцій кримінально-правових норм, огульна декриміналізація суспільно небезпечних діянь і тим самим послаблення кримінально-правової відповідальності злочинців. Гуманізація в демократичній державі має бути виваженим науково обґрунтованим процесом [4, с. 683].

Штрафу властиві й позитивні, і негативні ознаки. Зарубіжні вчені позитивними ознаками штрафу вважають ефективний вплив на злочинця без застосування до нього надзвичайних і суворих заходів, зокрема позбавлення волі; скорочення питомої ваги позбавлення волі в структурі покарання злочинців і зниження рівня переповнення місць позбавлення волі; відсутність потреби в спеціальній

виконавчій системі; збільшення доходів до державного бюджету, а негативними – неможливість його застосування рівною мірою до всіх категорій населення у зв'язку з його майновим розшарування [5, с. 224]. Існує думка, що недоліком штрафу є те, що він торкається тільки економічної сфери життєдіяльності засудженого, тобто впливає лише на тих осіб, які цінують своє майно, матеріальну незалежність, репутацію. Для осіб, які не вбачають ніякої цінності в матеріальному добробуті, штраф як вид покарання навряд чи стане засобом позитивного впливу на їхню подальшу поведінку.

У КК Іспанії штраф визначають залежно від заробітку засудженого. Мінімальний розмір штрафу становить заробіток за 5 днів, максимальний – за 2 роки [6], і так є в Польщі [7]. Заслугують на увагу положення КК Польщі, згідно з якими штраф не призначається, коли доведено, що доходи винного, його майновий стан або можливості заробітку не дають змоги сплатити штраф і його неможливо буде стягнути в примусовому порядку. Пленум Верховного Суду в п. 2 Постанови «Про практику призначення судами кримінального покарання» від 24.10.2003 № 7 роз'яснює, що суди, устанавлюючи покарання у вигляді штрафу або виправних робіт і визначаючи його розмір і строки виконання, мають урахувати майновий стан засудженого, наявність на його утриманні неповнолітніх дітей, батьків похилого віку тощо. Розмір штрафу встановлюється залежно від тяжкості вчиненого кримінального правопорушення з урахуванням майнового стану особи. Він обчислюється, виходячи з офіційно встановленого неоподатковуваного мінімуму доходів громадян (далі – нмдг).

Штраф може сприяти досягненню цілей кримінального судочинства лише тоді, коли покарання буде для засудженого важким, але реальним для виконання. Тому невинуватими є такі розміри, які можуть бути сплачені лише найзаможнішими громадянами. Згідно з даними Державної судової адміністрації України, кількість засуджених за ухилення від сплати штрафу є такою. За 2014 рік притягнуто до відповідальності 97 осіб, за 2015 рік – 54 особи, 2016 року – 83 особи, у 2018 році – 39 осіб [8].

Виконавцем покарання у вигляді штрафу є сам засуджений, що суперечить логіці побудови системи кримінальної юстиції, коли сам засуджений виконує, а не відбуває покарання. При цьому держава в особі уповноваженого органу служби пробації не бере участі в цьому процесі, окрім здійснення контролю, хоча в ст. 26 Кримінально-виконавчого кодексу (далі – КВК) України, замість уповноваженого органу служби пробації, указана стара назва – кримінально-виконавча інспекція [9].

У статті 13 КВК України – повноваження уповноваженого органу з питань пробації, також не вказується, що служба пробації виконує покарання у вигляді штрафу. Хоча в Типовому положенні про уповноважений орган з питань пробації зазначено, що до основних завдань і функцій органу пробації належать виконання кримінальних покарань у вигляді штрафу [10]. Отже, Наказ Міністерства юстиції не відповідає Закону України «Про пробацію», також КВК України, а саме ст. 26 про порядок виконання штрафу суперечить вимозі п. 14 ст. 92 Конституції України, де сказано, що виключно законами України повинна визначатися діяльність органів виконання покарань. Очевидно, необхідно замінити стару назву «кримінально-виконавча інспекція» в ст. 26 КВК України на «уповноважений орган з питань пробації». Також необхідно внести зміни й до ст. 13 КВК України щодо повноважень уповноваженого органу служби пробації та вказати, що служба пробації виконує покарання у вигляді штрафу.

Особою, яка злісно ухиляється від сплати штрафу, визнається засуджений, який не сплатив штраф у встановлений строк і приховує свої доходи і майно. Але доводиться визнати, що реальне позбавлення волі залишається й залишиться в найближчій перспективі головним стримуючим фактором злісного ухилення від сплати штрафу як основного, так і додаткового покарання. Разом із цим не можна обходити й ситуації, коли штраф не сплачується засудженим з об'єктивних причин у зв'язку з відсутністю засобів. Заміна штрафу в цьому випадку була б тут явно несправедливою, тобто фактично «покаранням за бідність». У цьому разі варто вказати, що Стандартні правила щодо покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, 1990 року – «Токійські правила», також підкреслюють, що неуспіх у реалізації конкретної міри, не пов'язаної з позбавленням волі, зовсім не повинен автоматично приводити до застосування позбавлення волі [11]. Неможливість сплати штрафу як підставу його заміни варто відрізнити від ухилення від його сплати як підставу кримінальної відповідальності за ч. 1 ст. 389 КК України [12]. Заміна покарання у вигляді штрафу на громадські або виправні роботи можлива й припустима, якщо неможливість сплати штрафу зумовлена об'єктивними причинами, а саме відсутністю роботи, заробітної плати, грошових заощаджень тощо. Неможливість сплати штрафу, зумовлену об'єктивними причинами, варто відрізнити від ухилення від виконання покарання. У цьому разі подання органу виконання покарання у вигляді штрафу свідчать про те, що засуджений не вжив ніяких заходів щодо сплати штрафу, на виклики не з'являється, за вказаною адресою не проживає. Ще одна проблема: органи пробації, порівняно із державною виконавчою службою, яка стягує штрафи за адміністративні стягнення, не наділені можливістю примусового стягнення штрафів, а лише мають можливість замінити покарання на інше, що створює в засуджених психологічне усвідомлення можливості уникнення такого покарання у вигляді штрафу. Немає страху покарання й особа, діє, як хоче.

Неможливість сплати штрафу повинна виявитися одразу під час виконання покарання вироку суду. Якщо ж вона є очевидною для суду ще під час постановлення вироку, то в разі, коли санкція є альтернативною, суд повинен призначити більш суворий вид покарання, оскільки штраф є найм'якшим покаранням, якщо ж санкція є безальтернативною або жодне інше покарання також не може бути призначене особі, суд за наявності до цього підстав, відповідно до Кримінального процесуального кодексу України, повинен закрити провадження й звільнити особу від кримінальної відповідальності або постановити обвинувальний вирок і звільнити засудженого від покарання. Якщо засуджений ухиляється від сплати штрафу, то він притягується до кримінальної відповідальності згідно зі ст. 389 КК України, а це породжує рецидивну злочинність. Згідно з ч. 1 ст. 80 КК України, особа звільняється від відбування покарання, якщо з дня набрання чинності обвинувальним вироком її не виконано протягом двох років у разі засудження до покарання меш суворого, ніж обмеження волі. Виходить, що ухилення від сплати штрафу відповідає складу злочину за ч. 1 ст. 389 КК України, тобто суд визнає особу винною в учиненні нового злочину. Але це суперечить ст. 62 Конституції України, де сказано, що «особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду» [13]. Отже, виходить так, що несплата засудженим штрафу, навіть якщо проведена його розстрочка, не свідчить про ухилення засудженого від сплати штрафу, бо немає вироку суду, яким би особа була визнана винною в ухиленні від сплати штрафу. Для таких юридичних фактів існує чітко регламентована законодавством процедура. Ураховуючи вищесказане, автор пропонує доповнити ст. 26 КВК України нормою такого змісту: «Ухиленням від відбування покарання у вигляді штрафу є випадки, коли засуджений відмовляється сплачувати штраф; не з'являється за викликом до уповноваженого органу з питань пробації; не повідомляє уповноважений орган з питань пробації про зміну місця проживання або місцезнаходження засудженого невідоме».

Із цього випливає, що вирішення питання про зупинення строків давності виконання обвинувального вироку суду можливе лише після набрання законної сили обвинувальним вироком суду, яким особа буде визнана винною в ухиленні від відбування покарання у вигляді штрафу. З огляду на це, лише несплата засудженим суми штрафу в певний строк (1 місяць чи 1 рік при розстрочці) сама по собі не свідчить про ухилення його від відбування покарання у вигляді штрафу. Отже, ухилення від відбування покарання як підстава для зупинення строків давності виконання обвинувального вироку є особливим юридичним фактом, питання вирішення якого належить до компетенції суду, і цей факт необхідно встановлювати з дотриманням вимог процесуальної форми.

Висновки. Отже, згідно із законодавством України, штраф належить до групи майнових покарань і психологічно впливає на засудженого та спричиняє істотні негативні матеріальні наслідки залежно від тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, які можуть зробити невідповідним і небезпечним для нього подальше вчинення злочинів. Доцільність його застосування має багато переваг, основною з яких є залишення засудженого в суспільстві й можливість виправлення без застосування більш суворих заходів покарання. Ефективність виконання покарання у вигляді штрафу залежить від засудженого, який зобов'язується його сплатити, та уповноваженого органу служби пробації. При чіткому виконанні цього покарання відбудеться зниження рівня рецидиву кримінальних правопорушень, а також розвантаження роботи судів. Вплив покарання у вигляді штрафу на кримінальну протиправність і рецидивну зокрема потребує ще додаткових досліджень, зміни та доповнення в кримінально-виконавчому законодавстві, запропоновані в статті, є необхідними. Невідворотності виконання покарання у вигляді штрафу посприяло б примусове його стягнення, яке відсутнє в кримінально-виконавчому законодавстві.

Telefanko B. Ways to improve the enforcement of penalties and recurrence of criminal offenses

The article analyzes the criminal law problems of execution of punishment in the form of a penalty, the reasons for evasion of convicts from paying a penalty, the role of the authorized body of the probation service. The author considers the relationship between non-payment of penalties and recidivism of criminal offenses, as well as proposes changes and additions to criminal and criminal-executive legislation. One of the features of punishment in the form of a penalty in comparison with some other types of punishment is that it can act as a punishment that can be replaced by another, and as a punishment that can be replaced by another punishment. A penalty is a very effective means of influencing those who have committed certain criminal offenses, primarily corruption and against property. The penalty is also one of the mildest types of punishment in relation to other types in the punishment system. In foreign countries, the fine is one of the most common types of punishment. The prevalence of fines in law and jurisprudence, methods of calculation, size, grounds and conditions of application were not unchanged and were ultimately

determined by socio-economic, political, criminological and legal factors of specific historical periods. For Ukraine, this is especially important as a direction of state criminal policy.

Due to non-payment of fines by convicts and replacement of fines by courts with other punishments, as provided by the Criminal Code of Ukraine, despite the declared goal of humanization of punishments, the number of recidivists will increase and this may provoke an increase in convicts. In order to apply only voluntary payment of a fine, as provided by the legislation of Ukraine, the state and society must have a high level of trust in laws and public authorities and confidence that no illegal act will go unpunished. Therefore in the article changes are offered to the current legislation on implementation of punishment in the type of fine. But a fine cannot be seen as a means of redemption from punishment or a means of ruining the guilty. As political direction of our state is directed towards eurointegration, accordingly under it our legislation must be tuned. Now the tendency of more humane relation goes to all spheres of activity, in particular and implementation of criminal punishments.

Key words: convict, penalty, execution of sentence, recidivism, probation service, evasion of payment of penalty, court verdict.

Література:

1. Українське кримінальне право. Загальна частина : підручник / за ред. В.О. Навроцького. Київ : Юрінком Інтер, 2013. 712 с.
2. Денисова Т.А., Філей Ю.В. Кримінально-правові санкції та їх застосування за злочини проти власності : монографія. Київ : Центр уч. літ., 2008. 176 с.
3. Южанин В.Е., Армашова А.М. Проблемы рецидива преступлений и ответственности за него по уголовному праву России. Москва : Юрлитинформ, 2007. 192 с.
4. Грищук В.К. Філософсько-правове розуміння відповідальності людини : монографія. Хмельницький : Хмельницький університет управління та права, 2012. 736 с.
5. Попрас В.О. Штраф як вид покарання за кримінальним правом України : монографія. Харків : Право, 2009. 224 с.
6. Уголовный кодекс Испании / под ред. и с предисловием докт. юрид. наук, проф. Н.Ф. Кузнецовой и докт. юрид. наук, проф. Ф.М. Решетникова. Москва : Зерцало, 1998. 218 с.
7. Кримінальний кодекс Республіки Польщі від 6 червня 1997 р. URL: <http://pravo.sejm.gov.pl/key=kodeks%20karny> (дата звернення: 24.10.2020).
8. Судова статистика. Звітність. Звіт про склад засуджених. Форма № 7, затверджена Наказом Державної судової адміністрації України від 23.06.2018 № 325. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/ (дата звернення: 24.10.2020).
9. Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11.07.2003 № 1129-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text> (дата звернення: 29.09.2020).
10. Типове положення про уповноважений орган з питань пробації : Наказ Міністерства юстиції України від 18.08.2017 № 2649/5. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1030-17#Text> (дата звернення: 29.09.2020).
11. Сборник стандартов и норм ООН в области уголовного правосудия. Нью-Йорк, 1997.
12. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 29.09.2020).
13. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 29.09.2020).